

Kitle İmha Silahları ile Terör: Kıyametin Yeni Eşiği mi?

Özet

Soğuk Savaş döneminde altın çağını yaşayan caydırıcılık kavramı, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan kitle imha silahlarının yayılması sorunu ve bu silahlarla başvurulabilecek terör saldırıları tehdidi karşısında etkisini kaybetmiştir. Bu sorunlarla etkili mücadele edebilmek için başta istihbarat paylaşımı konusu olmak üzere uluslararası işbirliği geliştirmek şarttır.

Anahtar kelimeler: *Caydırıcılık, Kitle İmha Silahları, Terörizm, İstihbarat, Konvansiyonlar.*

Giriş

İki kutuplu sistemde “süpergüç” konumunda olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ve Sovyetler Birliği'nin (SSCB) elinde bulunan binlerce nükleer silahın kullanılması olasılığı güvenlikle ilgili çevrelerde “kıyamet” senaryoları üretilmesine sebep olmuştu. Kore Savaşı, Küba Krizi ya da Yom Kippur Savaşı sırasında yaşanan gelişmelerin tırmanarak nükleer silahların kullanılacağı “III. Dünya Savaşı”na yol açmasından ve kıyametin eşiğine gelinmesinden korkuluyordu. Ancak Soğuk Savaş ortamının kendine has dengelerinin oluşması ve Sovyetler Birliği'nin zaman içinde yıkılması sonucu, bu korkulanlar olmadı. Uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler ve ideolojik çatışma döneminin kapanmasıyla “tarihin sonu” geldiği iddiasını ortaya atacak kadar rahatlama sürecine giren dünya devletleri kısa süre sonra en az Soğuk Savaş dönemindeki kadar ciddi, ancak mahiyeti çok farklı yeni bir tehdit ile karşı karşıya kaldıklarını gördüler.¹

1 Bkz. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, The Free Press, 1992. Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Kibaroğlu, “Francis Fukuyama ve ‘Tarihin Sonu’” Haydar Çakmak (ed.), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ankara, Platin, 2006, ss. 309-315.

Terörizm, son yıllarda uluslararası barış, güvenlik ve istikrar ortamını en çok ve en güçlü şekilde tehdit eden konuların başında gelmektedir. Yalnızca güvenlik birimlerinin ya da devlet adamlarının değil, akademik çevrelerin de, üzerinde en fazla yoğunlaştığı ve birbiri ardına eserler üreterek tehdidin boyutlarının bütün yönleriyle tartışılmasını, anlaşılmasını ve bertaraf edilmesini ya da etkilerinin azaltılması yönünde çözüm önerileri üretilmesini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bir yandan bu çabalar sürerken, diğer yandan terör tehdidin boyutları da gelişmekte ve daha korkunç senaryoların gerçekleşmesi artık sadece an meselesi olmaktadır.

Terörün tüm insanlığa ve çevreye bugüne kadar verdiği çok büyük zararlar ve yaşattığı acılar, gerekli önlemler alınmadığı takdirde, bundan sonra yaşanabileceklerin yanında maalesef çok az kalabilir. Terörizmde esas korkulması gereken senaryoların başında kitle imha silahları (KİS) olarak tanımlanan nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ya da bu silahların üretiminde faydalanılan maddelerin kullanıldığı terör saldırıları olasılığı gelmektedir.

Bazı çevrelerce, günümüzde ve belki yakın gelecekte bu saldırıların gerçekleşme olasılığı birçok sebebe bağlı olarak çok yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilmemektedir. Bununla beraber, KİS ile terör saldırılarının gerçekleşmesi, tahammül edilemez ve hatta geri çevrilemez düzeyde zararlara, yıkıma ve can kaybına yol açabilecektir. Bu nedenle muhakkak üzerine çok ciddiyetle eğilinmesi gereken, ihmal edilemeyecek ya da hafife alınamayacak bir tehdit ile karşı karşıya olunduğu bilinmelidir.

Bu yazıda öncelikle Soğuk Savaş döneminin bitmesinin terörle mücadele yöntemlerini ve bu çerçevede “caydırıcılık” kavramını nasıl (olumsuz) etkilediği irdelenecektir.² Bilahare, KİS ile yapılabilecek terör saldırılarının hangi şartlara ve sebeplere dayanmasının mümkün olabileceği ve bu saldırılarda kullanılacak nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar ile bunların yapımında kullanılan maddelerin yayılmasının önlenmesi için ne gibi

2 Bkz. Mustafa Kibaroglu, “11 Eylül’ün Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, *Foreign Policy*, Kış 2002, İstanbul, ss. 30-38.

uluslararası çabaların sarf edildiği tartışılacaktır.³ Son olarak, terör saldırılarını engellemeye ya da etkilerini azaltmaya yönelik ne gibi önlemler alınabileceği konusunda görüşler ortaya konulacaktır.

Soğuk Savaş Dönemi ve Caydırıcılık

Tarih boyunca bilim ve teknolojinin gelişimiyle paralel olarak çatışmalarda kullanılan silahların öldürücü ve yıkıcı etkileri artmıştır. Barutun kullanılması, topun icat edilmesi, düzenli orduların kurulması, zırhlı araçların ve seri atış yapabilen makineli tüfeğin savaş meydanlarına girmesi, hava gücünün geliştirilmesi gibi faktörler çatışmalarda insana ve çevresine verilen zararların boyutlarını fazlasıyla çoğaltmıştır. Savaşın sebep olduğu yıkımın gözle görülebilen etkileri sebebiyle, birbirleriyle sorunları olan veya çatışma eşiğine gelen tarafların, karşı tarafa verecekleri zararın ya da kendilerinin maruz kalabilecekleri yıkımın boyutları konusunda yanlış algılamaları ve yanlış değerlendirme yapmaları ihtimali azalmıştır. Bu ihtimali en aza indiren gelişme ise nükleer silahların geliştirilmesi ve II. Dünya Savaşı'nın sonunu getiren etkilerinin açık ve seçik olarak görülmesi olmuştur.

II. Dünya Savaşı ertesinde oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde barış ve istikrarı, nükleer silahlarla çatışma olasılığının yarattığı muazzam tahribatın dehşet verici boyutlarından duyulan korkunun koruduğuna inanılmaktadır. Bir nükleer savaş çıkması ve binlerce nükleer başlığın çok kısa süre içinde kullanılması durumunda -ki gerek ABD gerek Sovyetler Birliği 1960'lı yıllar itibarıyla bu imkân ve kabiliyetlere fazlası ile sahipti- kazanan taraf olmayacağı ve topyekün bütün dünya milletlerinin yok olabileceği gerçeği karşısında söz konusu ülkeler birbirlerine yönelik bir saldırıya girişmekten caymıştır. Bu süreçte oluşan istikrarın korunmasını ve Kore Savaşı, Küba krizi ve Vietnam Savaşı gibi dönemlerde Sovyetler Birliği ile ABD'nin karşı karşıya gelmesini ya da gelseler dahi sonunda geri adım atmasını sağlayan olgu, her iki tarafta da binlerce nükleer silahın ateşlenmeye hazır şekilde bulundurulmasının yarattığı "dehşet dengesi"dir.⁴

3 Bkz. Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahları Konusunda Asıl Tehlike Devlet-Dışı Aktörlerdir", 2023, Ocak 2003, ss. 6-16.

4 Bkz. Philip Bobbitt, Lawrence Freedman & Gregory F. Treverton (eds.), *US Nuclear Strategy: A Reader*, London, The Macmillan Press, 1989.

Nükleer silahlarla ilgili olarak Soğuk Savaş döneminde aslında çok ciddi bir tehdit söz konusuydu. Bir grup akademisyen ve askerî uzman, nükleer silahların Soğuk Savaş döneminde III. Dünya Savaşı'nın çıkmasını önlediğini düşünüyor.⁵ Her iki tarafın elindeki nükleer silah sayısının (üretmiş toplam nükleer başlık sayısının) bir ara 126 bin adet olduğu dikkate alınır, silahlanmanın önemli oranlara ulaşmış olduğu ve kazanani olmayacağından bir nükleer savaşın çıkması olasılığının çok düşük olduğu anlaşılabilir.

Soğuk Savaş'ın en yoğun geçtiği dönemlerde Sovyetler Birliği'nde kullanılabilir konumda yaklaşık 40 binin, ABD'de ve NATO cephesinde ise yaklaşık 30 binin üzerinde nükleer başlık bulunuyordu. Her iki tarafın da bulundurduğu ve bunların yaklaşık 15-20 bininin, 10 bin kilometrelik stratejik menzillere sahip olduğu ve Amerika'dan Sovyetler Birliği'ni, Sovyetler Birliği'nden Amerika'yı vurabilecek füzeler tarafından taşınabildiği dikkate alındığında, o dönemde çok ciddi bir tehdidin varlığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü nükleer silahlar sadece siyasi olarak alınan kararlar sonucu kullanılmayabilirdi. Teknik arızadan, siyasi otoritenin dışında belli grupların o silahlar üzerinde etkin olması, yukarıdan emir almaksızın bunları kullanması söz konusu olabilirdi.

Soğuk Savaş döneminde ABD'de, NATO'da, SSCB'de ve Varşova Paketi'nde hem havada, hem denizin altındaki nükleer denizatlılarda, hem de yerin altında oldukça korunaklı bölgelerde konuşlandırılmış, herhangi bir taraf diğerine ilk saldırıyı yaptığı takdirde tümü imha edilemeyecek sayıda pek çok nükleer silah bulunuyordu. Eğer taraflardan biri erken davranıp elindeki bütün nükleer silahları diğer tarafa ve müttefiki ülkelere göndermiş dahi olsaydı, saldırıya maruz kalan taraf buna karşılık verebilirdi. Çünkü, nükleer silahlar her ihtimal dikkate alınarak bir şekilde, havada seyir halinde tutulan uçaklarda, denizin altındaki taşıtlarda veya toprak altında kullanıma hazır halde tutuluyordu. Bunlar, maruz kalınan ilk saldırının etkileri savuşturulduktan sonra çok güçlü bir karşılık verecek ve karşı tarafa altından kalkamayacağı bir zarar verebilecek güçteydi.

---

5 Bkz. Robert Jervis, Richard Ned Lebow & Janice Gross Stein (eds.) *Psychology and Deterrence*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1991.

Dolayısıyla, her iki tarafın da ilk saldırıyı yapıp bir avantaj sağlama gibi bir düşüncesi olsa dahi, karşı tarafı tamamen yok edemeyeceğini bildiği ve yok edememekle kalmayıp, karşı tarafın kendisine kabul edemeyeceği bir zararı verebilecek güçte olduğunu gördüğü için, taraflar bu silahları kullanma konusunda geri adım atmış ve yetkili olmayan şekillerde kullanılmasını engellemek için ciddi önlemler almıştır.

Caydırıcılık teorisi nükleer dehşet dengesi koşullarında kusursuz çalışmış ve Doğu ile Batı blokları arasındaki potansiyel çatışma olasılığının gerçeğe dönüşmesini engellemiştir. Dünyada iki kutuplu sistemin hüküm sürdüğü dönemde ABD ve Sovyetler Birliği ve onlarla askerî paklaşmaya giren devletler dışında kalan ülkeler ulusal çıkarlarını bu “süpergüç” konumunda olan ülkelere biri ile siyasi ve askerî yakınlık kurarak sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde bölgesel bir sorun, ABD ve Sovyetler Birliği’ni çatışmanın eşiğine getirmesi olasılığı karşısında, büyümeden çözüme kavuşturulmuş ya da çatışma olmaksızın çözümsüz bırakılmıştır. Bölgesel sorunların çatışmaya yol açmamasında taraf olan ülkelerin konvansiyonel kuvvetlerinin caydırıcılığından çok, arka plandaki “nükleer dehşet dengesi”nin korunması kaygısının yattığını söylemek yanlış olmaz.

11 Eylül’ün Ardından Caydırıcılık Tehdit Altında

Yaşanan tüm sorunlara karşın, 11 Eylül 2001 tarihine kadar geçen dönemde -sonrasında yaşanan ve yaşanabilecek olaylar göz önüne alındığında- devletlerin görece daha etkin olduğu kesindir. Soğuk Savaş döneminde ve ardından geçen ilk on yılda, sorunlara taraf olan devletlerin anlaşmazlık noktalarını siyasi, askerî ve diplomatik platformlarda görüşerek bazen uluslararası hukuk sayesinde bazen de “güç politikası” izleyerek çözmeleri mümkün oluyordu. Büyük ya da küçük her devlet, bir başkente askerî birliklere, stratejik önem arz eden sivil ya da askerî tesislere sahip olduğu için, yöneticiler olası bir çatışma ortamında düşmanın hangi bölgelerine zarar verebileceğini ya da kendilerinin nerelerden zarar görebileceğini kestirebiliyordu. Bu bilgiler ışığında ülkeler birbirlerinin güçlü ve zayıf taraflarını tespit edip davranışlarını ona göre belirleyebiliyor ve ulusal çıkarlarını korumak için uygun stratejileri planlayabiliyordu.

Uluslararası ilişkilerde bu durum bugün de aynen devam etmektedir. An-

cak, 11 Eylül 2001 tarihinde son derece çarpıcı bir şekilde ortaya konulduğu gibi, uluslararası ilişkiler bilimi artık sadece devletlerin birbirleriyle olan sorunlarını değil, devletler ile devlet-dışı aktörlerden sayılması gereken terörist gruplar arasındaki çatışmaları da kapsamak, nedenlerini anlamak ve açıklayıcı teorileri geliştirerek geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak zorundadır.

Devlet-dışı Aktörler

Devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkiler sahnesine çıkışı ve bazılarının terör faaliyetlerinde bulunması 11 Eylül 2001 tarihinden öncelere gitmektedir. Özellikle, Batılı devletlerin boyunduruğu altında bulunan toplumlar tarafından 1960'larda verilen kurtuluş mücadeleleri sırasında silahlı toplulukların kalkışma hareketleri ve terör yöntemlerine başvurmaları ile başlayan, ve 1970'lerde ve 80'lerde bazı devletlerin diğer devletlerle olan sorunlarını çözme amacıyla terörist gruplara örtülü destek vermesiyle ivme kazanan devlet-dışı silahlı aktörlerin uluslararası siyaset sahnesine çıkması 1990'lara gelindiğinde yeni bir boyut kazanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, uzun yıllar boyunca çok yüksek miktarlarda üretilen her türlü kitle imha silahı kategorisindeki nükleer, biyolojik ve kimyasal silahın ve bunların yapımında kullanılan, malzeme, teknoloji ve hassas bilginin üzerindeki kesin Sovyet otoritesini de zaafa uğratmıştır. Aralarında İran, Irak, Libya ve Kuzey Kore'nin bulunduğu bir grup ülkenin bu silahlara ve/veya onları geliştirme kapasitesine sahip olmak amacıyla doğrudan ya da söz konusu grupları kullanarak girişimlerde buldukları tespit edilmiştir. Bu süreç terörist grupların da kitle imha silahlarına sahip olmaları sonucunu getirmiştir.

Bu gibi ülkelerle ve destek verdikleri terörist gruplarla mücadele etmek aslında mümkündür. Her ne kadar terör faaliyetinde bulunan grupların belli başlı karargâhları ve zarar verilebilecek stratejik varlıkları olmayacaksa da, bu grupların faaliyetlerini engellemek için onlara destek veren ülkeleri sorumlu tutmak bir politika olarak benimsenebilir. Bu gibi ülkelere yönelik (gerekirse orantısız) askerî güç kullanmak suretiyle misillemede bulunacağı tehdidini ortaya koymak caydırıcı bir etki yaratabilir. Nitekim, İsrail kendisine yönelik Lübnan kaynaklı terör gruplarının saldırılarından

Suriye'yi sorumlu tutmuş ve misillemelerde bulunmuştur. ABD, Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerine yönelik terörist saldırılardan Sudan ve Afganistan'ı sorumlu tutmuş ve bu ülkelere “*cruise*” (seyir) füzeleri ile misillemelerde bulunmuştur. Afganistan'da halen devam eden savaş bu ülkenin yöneticilerinin 11 Eylül saldırılarını düzenlediği iddia edilen El Kaide örgütüne kapsamlı destek vermekle sorumlu tutulmaları sebebiyle yaşanmaktadır.

Ancak, devlet-dışı aktörlerin uluslararası siyaset sahnesinde giderek artan varlıklarının ve faaliyetlerinin, salt bu gruplara destek veren ülkelere yönelik caydırıcılık ile önlenmesi de pek mümkün değildir. Bir grup ülkenin doğrudan desteği olmaksızın ancak buldukları ülkelerin her türlü imkânını kullanarak uluslararası düzeyde şebekeler oluşturan bazı gruplar, klasik anlamda belli bir siyasi hedefe ulaşmak için silahlı mücadele veren terör gruplarından çok farklı yapılar geliştirdiler. Onlarca uzman ve bilim adamını bünyesinde barındıran bazı grupların sağlam hiyerarşik yapılar da geliştirdikleri, gelişen teknoloji sayesinde olağan haberleşme kanallarını kullanarak, belli bir karargâha sahip olmaksızın görev paylaşımında bulunabildikleri ve eylemlerini gerçekleştirebildikleri de geçtiğimiz dönemde tespit edilmiştir.

Mart 1995'te Japonya'nın başkenti Tokyo'da “*Aum Shinrikyo*” (Yüce Gerçek) adlı tarikat mensupları metro içinde sarin gazı kullanmış ve bu terörist eylem sonucunda 12 kişinin ölümüne ve binlerce kişinin hastaneye kaldırılmasına sebep olmuşlardı. Bu tarikata üye olan kişilerin arasında birçok milletten bilimadamları, uzmanlar, teknisyenler, işadamları, bürokratlar, devlet yönetiminde olan kişilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin çalıştıkları laboratuarlarda yasal olmayan yollardan “*anthrax*” (şarbon) bakterisi üretmek, işadamı kimliği ile paravan şirketler kurarak Avustralya'da uranyum madenleri satın almak, bilimadamı kimliği ile uluslararası bilimsel kongre ortamlarında ilişkiler kurarak öldürücü virüslere sahip olmak gibi girişimleri zamanında tespit edilmiş ve başarılı olmaları engellenmişti.

New York ve Washington'da gerçekleştirilen terör saldırılardan sorumlu tutulan “El Kaide” örgütünün de yetmişten fazla ülkede kendine bağlı üye-

lerinin bulunduğu ve bunların birçoğunun sade vatandaş kimliği ile çeşitli meslek dallarında yasal faaliyet gösterdiği anlaşılıyor. Bu sebeple, herhangi bir őrkeye karşı “sponsorluk” yapmak veya lojistik destek vermek suçlamasıyla misillemede bulunmak tehdidi caydırıcılık sağlamaya yetmiyor.⁶

“Akıl” Yerine “İnanç”

Bu gibi faaliyetlerde bulunan gruplar daha çok dinsel veya mistik motiflerle hareket ettikleri için gerçekteştirdikleri eylemler benzer inanç veya düşünceyi paylaşan insanlar gözünde terörist faaliyet olarak değerlendirilmemektedir. Bu örgütler kitlelerden manevi ve maddi destek alarak belli bir devletin kısıtlı desteğine bağlı kalmaktan da kurtulmaktadır. Bu desteği veren kitleler ile mücadele etmeyi ise salt devletler arası ilişkiler seviyesinde analizler yaparak ele almak mümkün değildir. Bir üst seviyeye çıkararak, sorunu “devlet” yerine “ümmeť” düzeyinde ele almak açıklayıcı çıkarımlarda bulunmak için gereklidir.

Devletler arası ilişkilerde akılcı davranarak ulusal çıkarı peşinde koşan aktörlere karşı etkili olabilen caydırıcılık, konuya “ümmeť” seviyesinden bakan ve inançları dolayısıyla “ümmeť”in çıkarlarını ön plana alan gruplara karşı etkili olamamaktadır. Çünkü “ümmeť” çıkarının hesabında klasik anlamda akılcılık yoktur. Dünyevi yaşamı geçici bir oyalanma olarak görüp kendini ölümden sonraki sonsuz yaşama hazırlayan ve bunun için bahane arayan kişilerden oluşan devlet-dışı aktörlerin, öldürölme tehdidiyle devletler tarafından caydırılması hiç mümkün olamamaktadır.

Bireysel ve Bilimsel Terörizm

Caydırıcılığı daha da imkânsız kılabilecek bir başka gelişme, bugün için herhangi bir ulusal ya da uluslararası örgütle teması bulunmayan kişilerin bilimsel birikimlerini, uzmanlıklarını ve sahip oldukları teknolojik donanımlarını insanlığın gelişmesi yerine, ona çok büyük çaplı zararlar verebilecek şekilde kullanmaları olasılığıdır. Yukarıda sözü edilen devlet-dışı aktörler olarak tanımlanan terörist gruplarla ilişkide bulunanların devletle-

---

6 Örneğin, ABD’ye gelecekte yapılabilecek bir saldırıdan Japonya merkezli Aum Shinrikyo tarikatının sorumlu olduğu belirlendiği takdirde bu őrkeye yönelik bir Amerikan misillemesi dünyanın bugünkü koşullarında düşünülemez.

rin istihbarat örgütlerince tespit ve takip edilmesi bir seviyeye kadar mümkünken, henüz terör faaliyetinde bulunmamış, belki de aklından dahi geçirmemiş olan kişilerin günün birinde çeşitli olayların etkisi altında⁷ sahip olduğu bilimsel ve teknik birikimi insanlığa ve çevresine büyük zararlar verebilecek şekilde kullanması ve bu olasılığın hiçbir zaman öngörülememesi mümkündür. Dolayısıyla caydırıcılığın etkisinden bu gibi durumlarda da söz edilemez.

Terörizmde Tehlikeli Eşik: Kitle İmha Silahları

Kitle imha silahları (KİS), ya da nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar, “konvansiyonel olmayan silahlar” olarak kategorilendirilmiştir. Hem içerikleri, hem yapım araçları ve kullanım yöntemleri, hem de etkileri bakımından bu silahlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Fakat hepsi konvansiyonel olmayan silahlar kategorisindedir. Konvansiyon kelimesi “üzerinde bir anlaşmaya varılmış” anlamında kullanılmaktadır, ancak bu silahların “silah” olup olmadıkları konusunda askerî literatürde ve genel ahlak kavramları çerçevesinde bir ortak anlayış yoktur. Bir başka deyişle, bir nükleer silah gerçekten silah mıdır, bir kimyasal silah gerçekten silah mıdır, bu konuda bir ortak anlayış olmadığı için bunlar konvansiyonel olmayan silahlar olarak tabir edilir.

Nükleer silahlar yıkım gücü açısından çok önemli etkileri olan silahlardır ve bunlara karşı önlem almak oldukça zordur.⁸ Nagasaki’ye atılan bombanın gücü yaklaşık 20 kiloton, yani 20 bin ton dinamitin (TNT’nin) patlamasına eşdeğerdir.⁹ Hiroşima ve Nagasaki’ye atılan atom bombalarına “ilkel” nükleer silahlar denildiği de akılda tutulmalıdır. 1954 yılında Sovyetler Birliği’nin patlattığı termonükleer bomba Hiroşima’ya atılandan 6,500 kat daha güçlüdür. Dolayısıyla bu gibi silahlara karşı önlem anlamak pek mümkün değildir.

7 Örneğin, psikolojik bozukluk, ağır depresyon ve travma, ihanet, hınc alma duygusu, güç ve zenginlik kazanma hırsı vb.

8 Belli kişileri, örneğin devlet başkanları, başbakanlar, VIP konumunda olan insanlar korunabilir ama tüm toplumu ve coğrafyayı nükleer silahlara karşı korumak mümkün değildir.

9 Bir başka deyişle her biri 10 ton yük taşıyan 2,000 adet kamyon, tamamıyla dinamitle doldurulup hepsi aynı anda patlatılırsa Nagasaki’ye düşen nükleer bombanın patlama etkisini ancak gerçekleştirilebilir.

Kimyasal ve biyolojik silahlar, nükleer silahlara göre kullanımları çok daha yaygın ancak askerî açıdan kullanılabilirlikleri çok daha kısıtlı kitle imha silahlarıdır. Nükleer silahlara karşı korunma önlemleri almak adeta imkânsızken, kimyasal ve biyolojik silahlara karşı korunma yolları mevcuttur. Kimyasal silahlar laboratuvar ortamında kimyasal karışımlardan sentetik olarak elde edilmektedir. Sarin gazı, VX, hardal gazı, sianid ve klor gazı en çok bilinen kimyasal silahlar arasında sayılmaktadır. Kimyasal silahlar teneffüs ve deri teması yoluyla kana karışarak ve sinir sistemini etkileyerek canlılar üzerinde kalıcı veya geçici sakatlık veya ölüme yol açmaktadır. Dolayısıyla, gaz maskesi ve uygun giysiler yüksek oranda koruyucu olabilir. Kimyasal silahlar içinde en öldürücü olanları sarin gazı ve VX'dir.¹⁰

Kimyasal silahları askerî ya da siyasi amaca uygun çok çeşitli boyutlarda çok farklı etkilerde kısmen kontrollü kullanmak mümkündür. Örneğin, birkaç kilometre çapında bir arazide belirli bir askerî hedefe karşı öldürmek ya da hareketsiz bırakmak amaçlarıyla kullanılacak kimyasal silah olduğu gibi, çok daha büyük bir alanda kişi ayırt etmeksizin öldürmek amaçlı kullanılacak kimyasal silahlar da bulunmaktadır. Buradaki fark kullanılan kimyasal maddeye olduğu kadar kullanılan miktara ve meteorolojik şartlara da bağlıdır.

Sarin gazı, çok uçuşkan olduğu için taktik/askerî amaçlar çerçevesinde kullanılabilir. VX ise daha yoğun bir yapıya sahip olduğu için daha uzun süre kullanıldığı bölgede etkisini gösterir. Bu sebeple askerî tesisler, havaalanları ve limanlar gibi lojistik bölgelere yönelik stratejik kullanımı mümkündür. Bir tek damla VX'in dahi deri ile teması ölümcül olabilmektedir. Kimyasal silahların üretim aşamaları ve maliyetleri nükleer silahlara oranla çok daha basit ve çok daha ucuz olduğu için, "fakirlerin atom bombası" olarak da nitelenmektedir.

Biyolojik silahlar ise doğada halihazırda canlılarda bulunan zehirlerin, virüs ve bakterilerin çoğaltılarak silah haline getirilmesi ile elde edilmektedir. Vücuda nefes ya da kana karışım yoluyla girdikleri takdirde birçok faktöre

---

10 Bu konuda detaylı bir anlatım için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği", *Avrasya Dosyası - Japonya Özel*, Yaz 1999, Cilt 5, Sayı 2, ss. 23-39.

bağlı olarak geniş canlı kitleleri üzerinde öldürücü ya da hareketsiz bırakıcı etkilere sahiptirler. Ölümcül etkileri olan bakteri ve virüsler -ki bunlar arasında veba, kolera, sarılık ve tifüs sayılabilir- kasıtlı ve kontrollü olarak canlılara yönelik kullanılması için laboratuvar ortamında milyonlarca kez üretilebilmekte ve gerekli teknolojinin uygulanmasıyla da silah haline dönüştürülebilmektedir. Biyolojik silahlar vücuda giren virüs, bakteri veya toksinlerin etkisine maruz kalındığı ölçüde öldürücü olabilen silahlardır. Korunmanın temel gerekleri bu silahla havaya yayılan “spor”ları solumamak (gaz maskesi) ve zamanında gerekli aşuları yaptırmaktır.

Biyolojik unsurların silah haline dönüştürülmesi, kimyasal silahların aksine oldukça zor ve tehlikelidir. Bu aşamaların son derece titiz ve üstün teknolojik imkânlar ve ortamlar kullanılarak geçilmesi şarttır. Biyolojik silahların etkilerinin kontrolü de oldukça kısıtlıdır ve özellikle meteorolojik şartların beklenmeyen şekilde değişmesi son derece farklı sonuçlara yol açabilir. Biyolojik silahlar kimyasal silahlara oranla çok daha az miktarlarda kullanılır, ancak daha ciddi ve çok sayıda ölümlere yol açabilir. Biyolojik silahların tesirleri birkaç gün içinde görülebileceği gibi, birkaç yıl sonra ortaya çıkabilen ölümlere de sebep olabilir.¹¹ Biyolojik silahın etkilerinin görülmesi daha geç olduğu için taktik/askerî açıdan kullanımı oldukça kısıtlıdır.

Kimyasal ve biyolojik silahlar insanlar ve hayvanlara karşı etkilidir. Ancak biyolojik silahların özellikle tahıl ürünlerine ve bazı petrol türevlerine yönelik olarak da etkili bir biçimde kullanılabilmeleri mümkündür. Örneğin tahıllara yönelik kullanımla, savaş ortamında olunmadığı bir dönemde bile, bir ülke diğer bir ülkeye yönelik stratejik üstünlük sağlayabileceği bir biyolojik silah kullanma yoluna gidebilir. Ya da, daha önceleri deniz kazaları sonucu büyük miktarlarda çevreye yayılan petrol ürünlerini temizlemek amacıyla geliştirilmiş olan bir bakteri türü, askerî yakıt depolarına yönelik kullanıldığı takdirde çok kısa sürede yakıtı büyük oranda tüketebilir ya da kullanılmaz bir duruma getirebilir. Tonlarca yakıt için birkaç gram söz konusu bakteriden kullanılması etkili olabilmektedir. Bu gibi etkileri sebebiyle biyolojik silahların uzun vadeli amaçlar çerçevesinde askerî/stratejik kullanımları da mümkündür.

11 Örneğin, aflatoksin adlı biyolojik silahın, maruz kalan kitleler üzerinde beş yıl sonra ortaya çıkan ölümcül karaciğer kanserine yol açtığı bilinmektedir.

KIS Yayilmasına Karşı Uluslararası Çabalar

Kitle imha silahlarının yayılması iki boyutlu gelişmiştir. Birincisi dikine yayılma, ikincisi yatay yayılmadır. 1945'te ABD savaş ortamında ilk ve son kez kullandığı nükleer silahlardan ve 1949'da SSCB ilk nükleer denemeleri yapmasının ardından hızlı bir silahlanma yarışı başladı. ABD ve SSCB nükleer silah stoklarını çok kısa sürede hızla artırdı. Burada her iki ülkenin de dikey nükleer silah artışından söz edilmektedir ki, aynı dönemde her iki ülke hem biyolojik hem de kimyasal silahların üretiminde de bir yarış içinde girmiştir. Yatay yayılma ise, 1952'de İngiltere'nin, 1960'ta Fransa'nın, 1964'te Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk nükleer denemeleri yapmaları ile başlamıştır.

1960'lı yılların başında ABD'de Kennedy yönetimi, özellikle dönemin ABD'li Savunma Bakanı Robert McNamara'nın yaptığı çalışmalar sonucunda, eğer uluslararası önlemler alınmazsa 20 yıl içinde, 1980'lere gelindiğinde, yaklaşık 40 ila 45 ülkenin nükleer silah sahibi olabileceğini tespit etmişti. İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin nükleer denemeler yapmaya başlamasından sonra bunun önüne bir engel konması gereği hasıl olmuştur. Sovyetler Birliği ve ABD aralarında bulunan anlaşmazlık noktalarını gidermesi sonucu, "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması" (NPT) 1968'de imzalanmış ve 1970'te yürürlüğe girmiştir.¹² Bu anlaşmaya göre, 1 Ocak 1967 tarihinden önce bir nükleer düzenek patlatmış olan ülkeler Nükleer Silaha Sahip Devlet statüsü ile bu silahları bulundurmaya ve üretmeye hak kazanmışlardır.¹³ Böylece, diğer ülkeler anlaşmaya taraf oldukları taktirde nükleer silah yapmayacakları konusunda bir taahhüt altına girmişlerdir.

NPT gibi, kimyasal, biyolojik ve toksin silahların üretilmesini, stoklanmasını ve kullanılmasını engelleyen bir dizi uluslararası anlaşma mevcuttur. Ancak, yaptırım güçleri farklılıklar göstermektedir. Bu anlaşmalardan kayda değer ilki, 1925 Cenevre Protokolü'dür. Birinci Dünya Savaşı sırasında kimyasal silahların kullanılmasına tepki olarak ortaya çıkan bu Protokol,

12 Türkiye bu anlaşmayı 1969 yılında imzalamış, 1980 yılında da anlaşma TBMM'de onaylanmıştır.

13 Bu ülkeler ABD, SSCB (şimdi Rusya Federasyonu), Birleşik Krallık, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Bilindiği gibi bu beş ülke aynı zamanda da Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Üyesidir.

bu silahların sadece kullanılmasını yasaklamaktadır, ancak üretilmesini ve stoklanmasını yasaklamamaktadır ve denetlememektedir. Dolayısıyla, gerek bu Protokol'e taraf olan, gerek olmayan ülkeler takip eden dönemlerde kimyasal silah kullanma yoluna gitmiştir.¹⁴

Kimyasal silahların kullanımını, üretimini, bulundurulmasını ve stoklanmasını kesin bir dille yasaklayan Kimyasal Silahlar Konvansiyonu (CWC) Ocak 1993'te Paris'te imzalanmış ve Nisan 1997'de yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya taraf olan tüm ülkeler belirli bir program dahilinde ellerinde bulunan kimyasal silahları imha etmeyi ve bu gibi silahların yapımında kullanılabilecek madde ve tesisleri etkin ve kapsamlı denetimlere açmayı taahhüt etmektedir. Aksi davranışta bulunan ülkelere karşı uluslararası yaptırımlara yol açabilecek bir karar mekanizması mevcuttur.¹⁵ Daha önceki uluslararası anlaşmaların ve onların işleyişlerindeki sorunlardan “dersler” çıkartılarak hazırlanan ve sonuçlandırılan bir Konvansiyon olduğu için etkin olacağına inanılmaktadır.¹⁶

Biyolojik ve toksin silahlar alanında da bir uluslararası anlaşma mevcuttur. 1972 yılında imzalanan ve 1974 yılında yürürlüğe giren Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu (BTWC) Cenevre Protokolü gibi kullanımı yasaklamakta, ancak savunma amaçlı üretimi, bulundurmaya ve stoklamaya yasaklamamakta ve denetlememektedir.¹⁷ Son yıllarda mikrobiyoloji ve genetik alanlarında çok ileri seviyelerde bilgi ve becerilere ulaşılması sebebiyle biyolojik silahların yarattığı potansiyel tehdit de hızla artmaktadır. Bu sebeple etkin bir denetleme rejimi oluşturulması yönünde yoğun uluslararası çaba sarf edilmektedir.

14 Bu kullanımlar daha çok Orta Doğu'da olmuştur: Britanya tarafından Filistin ve Bağdat'ta (1920); İspanya tarafından Fas'ta (1923-27); İtalya tarafından Libya'da (1930) ve Etopya'da (1935-40); Mısır tarafından Yemen'de (1962-67); ve İran-İrak Savaşı sırasında (1980-88). Bkz. Peter Herby, *The Chemical Weapons Convention and Arms Control in the Middle East*, International Peace Research Institute Oslo (PRIO), 1992, s. 20.

15 Hollanda'nın başkenti Lahey'de bulunan Kimyasal Silahların Önlenmesi Örgütü (OPCW) başka yolla sonuç alamadığı takdirde konuyu BM Güvenlik Konseyi'nin dikkatine getirebilir ve Konsey, BM Şartı'nın VII. Bölüm hükümleri uyarınca askerî güç kullanma da dahil bir dizi tedbir alabilir.

16 Türkiye, Kimyasal Silahlar Konvansiyonu'nun yürürlüğe girmesinin hemen ardından 12 Mayıs 1997 tarihinde TBMM'nin onaylaması ile tam taraf ülke durumuna gelmiştir. Suriye, Irak, Libya, Kuzey Kore gibi kimyasal silaha sahip olan ve üretebilme yeteneğini daha da geliştirme çabası içinde olan ülkeler Konvansiyon'a henüz taraf olmamıştır ve dolayısıyla anlaşma hükümleri ile bağlı değildir.

17 Türkiye BTWC'ye 5 Kasım 1974 tarihinde taraf olmuştur.

KİS Yayılması ve Terör

Devletler arasında, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların yayılması önemli bir tehlikedir, ama esas kaygı duyulması gereken husus, devlet dışı aktörler olarak tanımlanan terör gruplarının veya bireylerin bu kitle imha silahlarını üretme, bulundurma, sahip olma veya bunlara ulaşma fırsatlarını elde etmesidir. Ayrıca bu silahlara sahip grupların ve kişilerin bunları çeşitli motiflere dayanarak (psikolojik, ideolojik, dinsel, çıkar amaçlı, öğ alma kaygısı olabilir) masum insanlar veya belli hedefler üzerinde kullanması tehdididir.¹⁸

Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde binlerce laboratuarda, araştırma merkezlerinde on binlerce bilimadamı, kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların yapımında rol almıştı. Bu bilimadamlarına ne kadar kimyasal, biyolojik ve nükleer madde gönderildiğinin çok açık bir muhasebesinin Sovyet yöneticiler tarafından tutulmamış olduğu anlaşılmaktadır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığı günlerde Amerikan Senatosundan iki senatör; Richard Lugar ve Sam Nunn'ın geliştirdiği "Ortak Tehdit Azaltma Programı" çerçevesinde, ABD yönetimi 10 milyar doları bulan bir bütçe oluşturdu.¹⁹ Bu program çerçevesinde Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerdeki bilimadamlarının ve tesislerinin güvenlik altına alınması çalışmaları yapıldı. Bir kısım binalar, tesisler tamir edildi ve güvenlik önlemleri artırılarak burada yapılan çalışmaların silah tüccarlarının eline geçmesinin önü alınmaya çalışıldı. Hatta bir kısım bilimadamlarına sırf Libya, İran, Kuzey Kore gibi ülkelere büyük miktarlarda paralar karşılığında gitmesin diye, dağılmanın yarattığı ekonomik ve sosyal şartlardan etkilenmemeleri için maddi imkânlar yarattılar ve kendilerine binlerce dolar maaş verildi. Buna rağmen eski Sovyet cumhuriyetlerinden bölge dışına nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ya da maddelerin kaçırılması çabalarının engellenmesi girişimlerinin tümüyle etkili olduğu iddia edilememektedir.²⁰

18 Bkz. Brad Roberts (ed.), *Terrorism With Chemical and Biological Weapons: Calibrating Risks and Responses*, Alexandria, VA., The Chemical and Biological Arms Control Institute, 1997.

19 Bkz. John Shields & William C. Potter (eds.), *Dismantling the Cold War*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1997.

20 Bkz. Mustafa Kibaroglu, "Sokakta Nükleer Tehdit", *Radikal*, 24 Ocak 2001, İstanbul, s. 7.

Silah ve uyuşturucu kaçakçılığı için kurulmuş olan şebekeler çok küçük miktarları bile ölümcül olabilen bu maddeleri kaçırmakta da etkin olmuş ve bunların kaçakçılığını yapmışlardır. Dolayısıyla, bugün devlet-dışı aktörlerin elinde başta kimyasal, biyolojik silahlar olmak üzere, nükleer silah olmasa bile, kaba nükleer patlayıcı ya da “kirli nükleer bomba” olarak tabir edilen bazı maddeler olabilir.²¹ Bu örgütlerin terör faaliyetleri çerçevesinde bunları kullanma olasılığı çok önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır.²² Bu tip saldırılara karşı yeterli oranda önleyici tedbirlerin alınması zordur. Bu konuda, Eylül 2001 saldırıları uyarıcı olmuştur.

Terörizmle Mücadelede En Güçlü Silah: İstihbarat

Terör grupları ile mücadele etmek salt askerî, siyasi ve diplomatik yollarla olmaz. Çünkü özellikle KİS ile yapılacak bir saldırı vuku bulduktan sonra saldırganın yakalanıp yargılanmasının bir anlamı olmayabilir. Bu yüzden saldırı gerçekleştirilmeden önce önlem alınması gerekmektedir. Bu gruplara karşı mücadelede istihbarat çok önemlidir. İstihbaratta işbirliği büyük bir önem taşımaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, işbirliğinin de en zor yapıldığı alanlardan biri istihbarattır.

11 Eylül öncesine kadar en güçlü dış politika araçlarından biri olan caydırıcılığın tanımında, ortaya konulan siyasi iradeyi gerçekleştirebilecek askerî güç büyük önem kazanmaktaydı. Günümüzde ve gelecekte devletler arasındaki sorunlarda -ki bu durum devletlerden birinin terörist faaliyetlere destek vermesini de kapsamaktadır- askerî güce dayalı caydırıcılık önem arz etmeye devam edecektir. Fakat, yukarıda sözü edilen bazı tehlikeleri bertaraf etmek için klasik askerî ve polisiye güvenlik önlemlerine dayalı politikalar üretmenin de yeterli olamayacağı açıktır. Tehlikenin doğası istihbarata dayalı önlemleri geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple, istihbarat toplama çalışmalarına ulusal ve uluslararası alanda hız kazandırmak, etkili ve sürekli istihbarat akışını sağlamak ve toplanan istihbaratın değerlendirmesini yapma aşamalarında sıkı bir uluslararası işbirliğini geliştirmek, caydırıcılık ve güvenlik sağlamak açısından artık bir mecburiyettir.

21 Bkz. Michael Reynolds, “Homegrown Terror”, *The Bulletin of the Atomic Scientists*, Kasım/Aralık 2004, ss. 48-57.

22 Bkz. Graham T. Allison, Owen R. Cote, Richard A. Falkenrath, & Steven E. Miller, *Avoiding Nuclear Anarchy*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1996.

Ancak, istihbarat dünyası içinde uluslararası alanda işbirliği yapmak bir yana, ulusal düzeyde bile ortak çalışmalar yapmanın önünde büyük engeller bulunduğu bilinmektedir. Engellerin başında, bu alanda görev alan ve operasyon yürüten ya da yönlendiren kişilerin kimliklerinin uzun vadeli olarak son derece gizli tutulması zorunluluğu gelmektedir. Askerî planlama ve operasyon safhalarında rol alan kişi ve kurumlar çoğunlukla daha açık kimliğe sahiptir ve ön planda görünmeleri yaptıkları işin doğası gereğidir. Ancak hem askerî hem sivil istihbarat toplama çalışmasına dahil olan kişi ve kurumların ön planda olmalarının sakıncaları sebebiyle bazen görev aldıkları kurumlar dahilinde bile kimliklerini ve misyonlarını gizleme zorunluluğu, kimin kimle hangi aşamalarda ve hangi konularda işbirliği yapabileceğinin tespitini ve tayinini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, klasik askerî önlemlerin işleme konulması aşamalarında kayıtlara geçirilmesi zorunluluğu olan emir ve görevlendirmelerin, yine işin doğası sebebiyle istihbarat dünyası içinde daha farklı şekillerde yapılması, görev tanımlarının bazen açık ve net yapılamamasına ve görev suiistimallerinin zamanında tespit edilememesine yol açabilmektedir.

Bütün bu sorunlara rağmen, insanlığın karşı karşıya bulunduğu tehlikeler, istihbarat toplanması, değişimi ve değerlendirilmeleri alanında uluslararası işbirliğini kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirmiştir. Ülkeler ve kurumlar bu konulardaki hassasiyetlerini ortak bir amaç çerçevesinde nasıl ve hangi yöntemlerle yumuşatabileceklerini ve işbirliğini nasıl sağlayacaklarını belirlemek durumundadır.

Bu amacın belirlenmesinde en etkili ve faydalı adımın, terörün ve teröristin tanımının yapılması olduğu açıktır. Bu yapılmadığı sürece hangi konularda ve hangi aşamalarda etkili uluslararası işbirliği geliştirilebileceğinin saptanması mümkün değildir. Bir devlete göre “terörizm” olarak tanımlanan bir eylem, bir başka devlete göre “bağımsızlık hareketi” olarak görüldüğü takdirde ortak amaç ve eylem tespiti mümkün olamaz. Eylemlerin amaçları hakkında fikir birliğine varılamaması durumunda, sonuçlarına ortak olarak katlanılacağına en açık göstergesi, 11 Eylül günü New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıdan tüm dünya devletlerinin maddi ve manevi olarak bir yönüyle etkilenmesidir.

Bununla birlikte ülkeler, belki de istihbarat toplamayı işin doğasının aksine daha görünür kılmak ve daha amatör girişimlerle yapmak durumunda da kalabilir. ABD yönetiminin, bir süreden beri dost ve müttefiki olan ülkelerdeki akademik kurumlarda ve araştırma enstitülerinde özellikle belli bilimsel alanlarda çalışan yüksek lisans ve doktora öğrencileri ve araştırmaları hakkında, bu çalışmalarını yöneten ve yönlendiren kişilerden kapsamlı bilgi talep ettiği biliniyor. Akademik çevrelerde bu gibi taleplere pek sıcak yaklaşıldığı söylenemez. Ancak, elektronik bilgi sistemleri, ya da moleküler biyoloji ve genetik, fizik, kimya gibi “hassas” bazı bilim dallarında iyi yetişmiş ve belli teknolojik donanıma sahip kişilerin zamanını, yerini ve boyutlarını kendilerinin tespit edecekleri bireysel girişimleriyle insanlığa ve çevreye çok büyük zararlar vereceği endişesi bugüne kadar bu konuda amatörce istihbarat toplamaya istekli olmayan yöneticileri bundan böyle tutumlarını değiştirmeye itebilir. Bu bilgi edinme arayışının belli bir ölçüde açığa çıkması sağlanarak bilimsel ve bireysel terör girişimlerinde bulunabilecek kişilerin caydırılması amaç edinilebilir.

Sonuç

Uluslararası ilişkilerin en güvenilir teorilerinden ve barış ile istikrarın korunmasında en etkili dış politika araçlarından olan caydırıcılık, geçmişte ve günümüzde meydana gelen ve yakında meydana gelebilecek bazı olaylar karşısında etkinliğini yitirmektedir. Devletlerin hüküm sürdüğü, ulusal çıkarın ön planda tutulduğu, akılcı yaklaşımın standart kabul edildiği uluslararası ilişkiler ortamına etkin bir şekilde katılan devlet-dışı aktörler gerek güçlü yapıları, gerek sahip oldukları veya olabilecekleri silah sistemleri ile tehdidin boyutlarını temelden etkilemiştir. Bu gruplarla ve bireylerle yapılan mücadelede benimsenecek stratejilerin, devletler arasında yapılan mücadelede kullanılan yöntem ve araçlarla sürdürülmesi ve başarılı olması mümkün değildir. Tehdidin boyutlarına uygun stratejiler geliştirerek etkin caydırıcılık sağlayacak önlemlerin tespit edilmesi ve uygulamaya konulması için konuya devletler üstü bir seviyeden, insanlığın ortak çıkarı boyutundan bakmak gerekiyor. Bu yöndeki kararlılığın ortaya koyulması ve gereğinin yerine getirilmesi esastır. Başka bir yol kalmadığı anlaşıldığı oranda bu işbirliği artacak ve etkin sonuçlar verebilecektir.

Abstract

The concept of deterrence which had reigned throughout the Cold War years has apparently lost its effectiveness in the face of the intensified proliferation of weapons of mass destruction and the threat posed by terrorist attacks using such weapons since the collapse of the Soviet Union and the demise of the bipolar system. It has become imperative to develop international cooperation particularly in the field of intelligence gathering and sharing in order to fight international terrorism effectively.

Keywords: *Deterrence, Weapons of Mass Destruction, Terrorism, Intelligence, Conventions.*

KAYNAKLAR

ALLISON, Graham T.: Owen R. Cote, Richard A. Falkenrath, & Steven E. Miller, *Avoiding Nuclear Anarchy*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1996.

BOBBITT, Philip, Lawrence FREEDMAN & Gregory F. TREVERTON (der.): *US Nuclear Strategy: A Reader*, London,,The Macmillan Press, 1989.

FUKUYAMA, Francis: *The End of History and the Last Man*, New York, The Free Press, 1992.

JERVIS, Robert, Richard Ned LEBOW & Janice Gross STEIN (der.): *Psychology and Deterrence*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1991.

KİBAROĞLU, Mustafa: “Francis Fukuyama ve ‘Tarihin Sonu’ ”, Haydar Çakmak (der.), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ankara, Platin, 2006.

KİBAROĞLU, Mustafa: “Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği”, *Avrasya Dosyası - Japonya Özel*, Yaz 1999, Cilt 5, Sayı 2, ss. 23-39.

KİBAROĞLU, Mustafa: “11 Eylül’ün Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, *Foreign Policy*, Kış 2002, İstanbul, ss. 30-38.

KİBAROĞLU, Mustafa: “Kitle İmha Silahları Konusunda Asıl Tehlike Devlet-Dışı Aktörlerdir”, *2023*, Ocak 2003, ss. 6-16.

KİBAROĞLU, Mustafa: “Sokakta Nükleer Tehdit”, *Radikal*, 24 Ocak 2001, İstanbul.

REYNOLDS, Michael: “Homegrown Terror”, *The Bulletin of the Atomic Scientists*, Kasım/Aralık 2004, ss. 48-57.

ROBERTS, Brad, (der.): *Terrorism With Chemical and Biological Weapons: Calibrating Risks and Responses*, Alexandria, VA., The Chemical and Biological Arms Control Institute, 1997.

SHIELDS, John, & William C. POTTER (der.): *Dismantling the Cold War*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1997.

HERBY, Peter: *The Chemical Weapons Convention and Arms Control in the Middle East*, International Peace Research Institute Oslo (PRIO), 1992.